

КРАЄЗНАВСТВО

ДРАЧ О.О.

**ВИЩА ЖІНОЧА ОСВІТА В ХАРКОВІ
(ДРУГА ПОЛОВИНА ХІХ - ПОЧАТОК ХХ ст.):
МАКРО- І МІКРОАНАЛІЗ ПРОБЛЕМИ**

У статті аналізуються дії громадськості Харкова для реалізації вищої жіночої освіти в місті. Приділено увагу реакції центральної влади на наукові запити жіноцтва Слобожанщини та еволюції ціннісних дівочих орієнтирів в умовах емансипації.

У сучасному світі стрімко зростає роль и значення жінки. Все більше представниць чарівної статі беруть активну участь у політичному житті, обіймають посади в органах виконавчої влади та місцевому самоврядуванні, стають організаторами і керівниками приватних підприємств. Це доводить непересічні можливості жіноцтва, їх надзвичайну обдарованість і талановитість, поєднану з відповідальністю за долю родини, колективу, громади та суспільства в цілому. Тож, вельми актуальним є вивчення непростого шляху, що пройшли вони для самоствердження в соціумі, історії та досвіду становлення вищої жіночої освіти в Російській імперії, частиною якої була і Наддніпрянська Україна.

Тема історії жінок та жіночої освіти ретельно почала актуалізуватися на пострадянському просторі на початку 1990-х років. Серед новинок визначаються монографії зарубіжних дослідників - американського дослідника Р.Стайса, що визнана класикою теми жіночого руху, та німецької дослідниці Б.Пієтров-Енкер, котра доповнює цікавими методологічними підходами галерею російських “емансипе” [1]. Втім, найактивніше проблеми жіночої освіти імперської доби розробляються сучасними російськими дослідниками, що підтверджує низка ґрунтовних та цікавих праць. Серед них слід виділити роботу двох московських дослідниць В.Пономарьової та Л.Хорошилової, котрі вивчення жіночої освіти та виховання пов’язали з аналізом змін жіночого типу в російському соціумі та історією сім’ї [2]. В Україні так само спостерігається зростання інтересу до питань історії жінок, їх освіти та виховання, що засвідчує низка публікацій в провідних часописах [3]. Побачило світ і ґрунтовне дослідження “Українки в історії” [4]. Науковці розширюють напрямки наукового пошуку, активно вивчають роль громадськості у культурно-просвітницькому русі, втім переважно на регіональному рівні. Першою спробою узагальнення досвіду роботи вищих жіночих курсів у Києві стала монографія К.Кобченко [5]. Проте, незважаючи на наявність літератури з проблеми, на даний час в Україні відсутні ґрунтовні дослідження з питань вищої жіночої освіти в Харкові - одному з найбільших міст Наддніпрянщини.

Драч Оксана Олександрівна - кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри історії та етнології України Черкаського національного університету ім.Богдана Хмельницького.

Метою даної розвідки є вивчення становлення і формування процесу вищої жіночої освіти в Харкові протягом другої половини XIX - початку XX ст. Основну увагу автор концентрує на дослідженні ролі громадськості та влади в реалізації даної справи, використовуючи і сполучаючи задля цього мікро - та макроаналіз проблеми.

Довготермінова економічна стратегія, що ґрунтувалася в Російській імперії на звільненні селян та підвищенні рівня освіти населення, була орієнтована на досягнення рівня провідних європейських держав. Зміна станovo-класової структури суспільства, започаткована Великими реформами, безумовно мала і гендерний аспект. Руйнація дворянських гнізд поставила перед жінкою-дворянкою проблему подальшого існування та навіть виживання. Суспільна лібералізація середини XIX ст. і організація всестанової дівочої середньої школи зруйнували попередню сімейну замкнутість, надали поштовх до нової освіти та виховання. Одночасно реалізується ідея доступності наукових знань для жінок, найактивніші з яких почали відвідувати у 1860 р. заняття у Медико-хірургічній академії та в російських університетах. При опитуванні Міністерства народної освіти з цього приводу рада Харківського університету висловила за дозвіл жінкам слухати лекції на всіх факультетах та допуск до іспитів на вчені ступені та звання, оскільки відкриття слабкій статі доступу до широкої громадської діяльності жодним чином не завадить родинним обов'язкам [6, 521]. Проте, прагнення до вищої освіти зустріло сильну протидію всіх ретроградних елементів суспільства - батьків, чоловіків, знайомих. Поряд з сімейними перешкодами, виникли обмеження і з боку державної влади, котра не підтримала прогресивну позицію більшості університетських рад (окрім Московського та Дерптського) про згоду допуску вільних слухачок до навчання та іспитів на вчені ступені, і статутом 1863 р. заборонила жінкам доступ до навчання в університетах.

Утім, на хвилі загального суспільного підйому середини XIX ст. жіноцтво, яке так само переживало відчуття свободи та перемін, все активніше виявляло своє бажання відігравати вагомійшу роль у громадському житті, реалізовувати власне "Я" на користь соціуму. Піддалася впливу пануючих у суспільстві 1860-х років настроїв самовдосконалення і випускниця Харківського інституту шляхетних дівчат Олександра Монтвид-Шабельська, яка певний час по закінченню навчання безтурботно насолоджувалася свободою та можливістю отримувати задоволення від оточуючого життя у маєтку батька на півдні губернії [7, 1-2]. На фоні інтелектуального піднесення, що охопило російське суспільство в окреслений період, неабияке зростання систематичної середньої, наближеної за змістом до чоловічої, освіти та психологічна незадоволеність частини слабкої статі зупинкою власного розвитку на даному рівні указували дівчатам новий шлях до набуття знань, розумового розвитку та громадської діяльності. Традиційна стратегія життя - заміжжя та перехід з дому батька до чоловіка - ставала проблематичною через збереження уявлень про ідеального партнера - поміщика-землевласника та відсутності таких у реальному житті. Споглядаючи трагічне сімейне життя молодшої сестри, Олександра Монтвид-Шабельська прийняла рішення як можна довше не виходити заміж,

поїхати до Петербургу і вступити на якісь курси [7, 42]. Додамо впевненості у правильності обраного шляху ознайомлення з настільною книгою тогочасного покоління *“Что делать?”* М. Чернишевського: молода слобожанка ще більше ствердилася в бажанні *“не жити безцільно з дня на день, а взятися до певної справи”*. Охоплена поривом саморозвитку, вона не тільки отримує незмірне задоволення від читання до цього невідомих класиків російської літератури, а знаходить в собі сили оголосити родині про рішення їхати до Петербургу для подальшої освіти, чим шокувала більшість домашніх [7, 43]. І лише розуміння батьком її бажання навчатися, до речі досить нетипове для того часу, та серйозний вік (близько 24 років) уможливили поїздку до столиці за нагоди службового відрядження і у супроводі чоловіка сестри. Це непоодинокий випадок, оскільки маса жіноцтва, що наповнювала міста в пошуках власного життєвого шляху, невпинно зростала.

Вища освіта як обов'язкова умова інтеграції жінок у пореформене суспільство, збереження попереднього статусу та ідентичності - спонукальний мотив колективних дій з організації вищої жіночої освіти самими жінками. Для широких кіл громадськості ця проблема також стала спільним інтелігентським віруванням, що забезпечило їй якнайширшу підтримку. Перша спроба спільних дій харків'ян у напрямку наукової освіти жіноцтва реалізується восени 1870 р. під час перебування у місті міністра народної освіти Д. Толстого. Йому подано адресу-звернення від представників громадськості з проханням про перетворення жіночих середніх навчальних закладів у реальні для полегшення вступу випускниць до спеціальних вищих навчальних закладів та дозволу відвідувати вже існуючі університети.

Відмова міністра у задоволенні клопотання мешканців Харкова аргументувалася *“пріоритетністю для держави елементарної та середньої жіночої освіти, у вищій же уряд не бачив загальнодержавних цілей через обмеженість та недостатню підготовленість дівчат, що до неї прагнули”* [8, 269]. Пояснювалося, що влада не заперечує проти приватних ініціатив, вказуючи на досвід організації публічних курсів у Санкт-Петербурзі, Москві і Києві у вигляді спільних лекцій.

Що ж до питання допуску дам до вже існуючих університетів, то в офіційному роз'ясненні категорично вказувалося, що вони *“існують не для спільного навчання, а виключно для навчання чоловіків”*. Практика першої появи дівчат в університетах на початку 1860-х років розглядалася *“як тимчасовий виняток, що загрожував порушенням серйозності університетського викладання”*, і тільки в кінці наводилися більш раціональні аргументи щодо неможливості прийому без попереднього успішного проходження курсу класичної гімназії [8, 273]. Власне натяк на цю перешкоду і сформульований у проханні громадськості Харкова - реформувати жіночі середні навчальні заклади за зразком чоловічих.

Утім, давалася взнаки надмірна політизація суспільного життя в Росії у пореформений період, оскільки Міністерство оцінило клопотання як *“безцілну та безплідну агітацію харківських дам та дівчиць, що може тільки зашкодити інтересам освіти”*. В умовах відстороненої позиції вищого

освітнього відомства небайдуже суспільство мало самотужки шукати варіанти розв'язання проблеми наукової освіти слабкої статі.

Харків, як великий адміністративний і культурний центр Слобожанщини та третє за чисельністю населення місто в Україні, мав розгалужену мережу середніх жіночих навчальних закладів, отже і певний контингент випускниць, бажаючих розширити свою освіту. Додавалися і повітові міста регіону, де також успішно діяли дівочі навчальні заклади.

У 1873 р. у контексті загальноімперського руху з організації публічних лекцій при університетах, на які вказував міністр, Товариство природознавців у Харкові ставило питання про організацію жіночих курсів, проте реальних наслідків це не мало. Досвід вдалого функціонування вищих жіночих курсів (далі - ВЖК) професора В.Гер'є у Москві з 1872 р. та надання з 1876 р. права міністру народної освіти на відкриття ВЖК в інших університетських містах призвели до активізації громадського руху за вищу освіту в Харкові. Додатковим імпульсом став позитивний досвід сусідніх міст Києва та Одеси, де вже відкрилися та функціонували курси чи підготовче відділення до них.

Визначальною стала позиція професорської корпорації університету, 28 членів якої у 1878 р. заявили не тільки про бажання читати лекції жінкам, а й вказували на необхідність клопотання про надання прав випускницям. Першочерговим завданням визнавався пошук опікуна для курсів, який пожертвував би на їх відкриття 10 000 крб. [9, 80]. Джерела доводять, що професорська колегія розробила Положення про вищі наукові жіночі курси в Харкові та проект статуту Харківського товариства сприяння вищій науковій освіті жіноцтва [10, 168].

Особливістю даного проекту стала відсутність однієї відповідальної за курси особи, яку так бажало бачити Міністерство народної освіти, засновниками ВЖК виступали колективно 24 професори університету [11, 1]. Двоє з них, В.Г.Імшенецький та О.І.Кірпічников, особисто представляючи клопотання попечителю навчального округу, визначали як переваги проекту широту навчальної програми без поділу на відділення, свободу вибору предметів та екзаменів і одночасне створення Товариства сприяння вищій жіночій освіті в Харкові, що отримало схвальну резолюцію останнього. Підтримку клопотання засвідчує і відгук Міністерства народної освіти від 10.03.1881 №3127, де визнається доцільність організації ВЖК у Харкові для зменшення числа слухачок на столичних курсах [11, 17].

Довготривала процедура отримання міністерського дозволу змусила професорів у вересні 1881 р. наново звернутися до попечителя посприяти просуванню справи, мотивуючи важливість її не тільки недостатністю жіночої освіти, а й масовим від'їздом з Харкова та навколишніх міст дівчат до Петербургу на навчання, де існування без підтримки родини для багатьох вкрай обтяжливе і небезпечне [11, 18]. З документів Міністерства достеменно не зрозуміло, чим завершилося клопотання і складається враження, що про нього взагалі забули.

Утім, на кінець 1882 р. новий чільник освітнього відомства І.Д.Делянов виявляє занепокоєння з приводу інформації про функціонування в Харкові жіночих курсів на чолі з професором О.І.Кірпічковим без дозволу Міністерства [11, 21]. Відповідь попечителя округу М.С.Максимовського

вважає як на той час ліберальністю тону. Він відверто пояснював міністру, що дозволу на курси не давав, заборонити ж приватні уроки професору не вважав власною компетенцією, для визначення істиності циркулюючих у місті чуток, що торкалися його відомства, не має засобів [11, 24]. Зобов'язаний новим листом міністра до з'ясування інциденту, виявив задіяними у справі, окрім Кірпи́чнікова, професорів Потебню, Шимкова та Андрєєва [11, 30]. Проливають світло на обставини пояснення головного підозрюваного професора О.І.Кірпи́чнікова, котрий визнає, що з вересня 1882 р. приватно давав уроки 12 дівчатам, кількість яких на кінець семестру зросла до 25 осіб [11, 34]. Викладання відбувалося в одному з вільних класів жіночої ремісничої школи на Дівочій вулиці, в будинку Черняєва по вівторках з 3 до 4 години по обіді та у четвер чи п'ятницю з 6 до 7 вечора. Професор відмовлявся від будь-якої винагороди, а бажаним оплатити лекції пропонував формувати з цих коштів основний капітал майбутніх ВЖК. Згадаймо, що саме відсутність достатньої початкової суми стала на заваді відкриттю курсів. До паралельного розслідування справи вдався і Харківський губернатор, який підтверджував, що протягом зими три професори університету читали лекції зі своєї спеціальності в ремісничій школі, і лише професор Потебня у власному помешканні [11, 42].

Встановлено і список слухачок, серед яких дружина директора Земельного банку пані Алчевська, дворянка Бистрицька, вдова генерал-майора Гаусмана, донька професора Грубе, учитель російсько-єврейської школи Іванова, викладачі першої жіночої гімназії Карпова, Кузнєцова, Распопова та Тимофєєва, дружина голови Департаменту судової палати пані Калмикова, начальниця ремісничої школи Максимович, домашня вчителька Ольховська. Губернатор запевняв у суворій науковості занять та відсутності антиурядових настроїв, підтвердженням чого слугувало майнове та суспільне становище більшості слухачок. Відповідальним за цей інцидент попечитель визначив професора Кірпи́чнікова і рекомендував йому припинити заняття у ремісничій школі. Інші ж професори, задіяні у справі, дізнавшись про несхвалення урядом приватних уроків як незаконних, негайно від них відмовилися.

Відсутність вищої жіночої загальноосвітньої школи в Харкові частково була компенсована в 1894-1895 академічному році організацією наукових читань для жінок, заснованих Харківським історико-філологічним товариством разом з Товариством взаємодопомоги учителів-жінок [12, 11]. Читання велися професорами та викладачами університету виключно з предметів гуманітарного циклу щовечора, окрім святкових днів. Успіх був настільки значний, що організатори міркували над перетворенням їх в постійно діючі, про розширення приміщення та доповнення навчання природничими дисциплінами.

Зміни, що відбувалися під впливом модернізації в економічному, соціальному та духовному аспектах буття суспільства, торкнулися життя майже кожної пересічної родини та її членів. Утім, найбільш радикально змінилось жіноче повсякдення. На початку ХХ ст. у більшості дівчат Слобожанщини, які закінчували середню школу, вже була сформована установка на самостійність. Це видно зі щоденника харківської гімназистки

Марії Вишневічської, де вона відверто зазначає про *“неможливість жити вічно на утриманні рідних”* [13, 100]. Складно було визначитися з напрямом подальшої освіти (медичний, юридичний чи філологічний фах), але вже немає сумнівів в її необхідності. Пануючим мотивом серед українських студенток вищої школи залишалося служіння народу. Для харків'янки Катерини Антонович (дружина Дмитра), у дівочтві Серебрякової, життєва стратегія полягала у закінченні медичного інституту для суспільної користі через лікування людей [14, 102]. То й не дивно, що за таких настроїв ініціативу в справі наукової освіти слабкої статі на початку ХХ ст. перебирає Харківське товариство взаємодопомоги працюючих жінок, загальні збори якого 2 травня 1904 р. ухвалили рішення про початок активної кампанії з організації ВЖК [15, 86]. Утім, справа рухалася повільно. Міністр народної освіти повідомив попечителя, що, незважаючи на принципове співчуття до відкриття ВЖК у Харкові, перешкодами є відсутність загального Положення про ВЖК, затвердження якого може відбутися лише по закінченню з'ясування основ реформування вищої школи [16, 36]. Долучалася і повна матеріальна незабезпеченість проєктованих курсів, а тому затримувався дозвіл на їх відкриття. Як єдиний можливий шлях Міністерство вказувало на дозвіл Ради Міністрів на відкриття ВЖК у складі одного історико-філологічного відділення згідно з Тимчасовим Положенням про Санкт-Петербурзькі ВЖК.

Однак, харківська громадськість не задовольнялася відписками і почала діяти. 27 березня 1905 р. на засіданні Товариства взаємодопомоги працюючих жінок вирішено розпочати клопотання про відкриття в Харкові ВЖК у складі трьох факультетів: історико-філологічного, фізико-математичного та юридичного [17, 156]. В умовах нерішучої позиції освітнього відомства Товариство звернулося за підтримкою до Харківської губернської земської управи, яка, розглянувши заяву, визнала *“знання і культурність надзвичайно важливими факторами трудового життя”* [18, 255]. Губернські збори підтвердили позицію управи і одностайно висловилися за організацію ВЖК університетського типу в місті.

На фоні непоступливої позиції Міністерства народної освіти дієвим каталізатором розв'язання питання вищої жіночої освіти стали революційні події 1905-1906 р. Загальна демократизація життя в Російській імперії вплинула і на освітню політику Міністерства в аспекті наукових запитів жінок. Цим досить швидко скористалася енергійна та діяльна пані Н.І.Невіанд, котра мала широкі зв'язки як на місцевому, так і на столичному рівні, і 5 вересня 1906 р. отримала дозвіл МНО на відкриття ВЖК [19, 90]. Уже з листопада на курсах пані Невіанд почалися заняття на юридичному факультеті, куди записалося 103 слухачки. Проте вже у перший рік функціонування курсів замість очікуваного прибутку засновниця виявила неминучий дефіцит мінімум в 10 500 руб., що змусило її до дієвих клопотань щодо надання субсидії з державної скарбниці для їх підтримки і розширення (передбачалася організація з нового навчального року історико-філологічного та фізико-математичного відділень) [20, 11]. Слід вказати, що пані Невіанд виявилася досить невгамовною особою щодо мобілізації всіх можливих засобів для порятунку фінансової ситуації: тут і аргументація в лояльності до монархічної ідеї, і вказівка на ВЖК як єдиний неревольюційний у буремні роки заклад, і

наміри у навчальному процесі моделювати імператорський ліцей, а звідси і “державне значення в загальному вихованні та освіті російської жінки”, і острах, що майбутні матері родин будуть формуватися під впливом “крайне лівих”, і бажання заручитися покровительством імператриці для ВЖК [20, 4-9]. Утім, неотримання державної субсидії не зупинило активну жінку. У травні 1907 р. пані Невіанд в газеті “Южный край” повідомила громадськість про намір з 1907-1908 навчального року продовжити функціонування ВЖК вже в складі трьох факультетів - юридичного, історико-філологічного та медичного [20, 19]. Слід відзначити, що документи доводять своєрідність обраної завідувачкою курсів тактики, так би мовити “зри ва-банк”, а саме, користуючись високим рейтингом медичного фаху серед жіноцтва та заборорою приймати вільних слухачок до університетів, вона запропонувала бажаним дівчатам записуватися на її курси, в той час, як значна чисельність бажаної молоді (до 300 осіб) стає головним засобом аргументації і тиску на Міністерство народної освіти для прискорення отримання дозволу на їх відкриття [20, 17-33]. Слухачок записалося 600 осіб, причому 397 з них на природниче відділення фізико-математичного факультету і жодної на відділення математики [15, 92]. Пояснювалося це прагненням молоді до вищої медичної освіти. Природниче відділення вважали певним шаблоном до реалізації мрії. Як не дивно, пані Невіанд вдалося отримати від Міністерства дозвіл від 18 лютого 1908 р. №4251 на функціонування медичного відділення взамін природничого. В 1909-1910 навчальному році на цих курсах навчалось 872 особи, з яких на юридичному відділенні - 25, історико-філологічному - 117, медичному - 730 [15, 92].

Проте реалії життя не виправдали оптимістичних обіцянок пані Невіанд щодо медичного відділення перед Міністерством. Професори медицини, які пішли з курсів, у пресі указували на погані умови навчання, відсутність лабораторій і клінік, несвоєчасну виплату зарплатні, відсутність окремих кафедр [21, 129]. Непорозуміння, що накопичилися на ВЖК, змусили курсисток оприлюднити на шпальтах преси свої обґрунтовані претензії до засновниці, де підтверджувався кризовий стан навчальної справи на старших курсах і бажали отримати пояснення, куди витрачені 300 000 руб. сплачених за навчання дівчатами (125 руб. на рік). Остаточно переконавшись у краху сподівань на отримання диплома лікаря, курсистки у відчаї прохали авторитетну установу Харківське медичне товариство очолити справу вищої жіночої медичної освіти. Клопотання закінчувалося 343 дівочими підписами. Наукова медична громада міста гаряче підтримала жінок та дієво взялася до справи. Так, у 1910 р. було започатковано Жіночий медичний інститут Харківського медичного товариства.

З 1907-1908 навчального року у місті почали діяти ВЖК Товариства взаємодопомоги працюючих жінок у складі трьох факультетів: юридичного, історико-філологічного та фізико-математичного [15, 89]. Плата за слухання лекцій складала не менше 70 руб. на рік. Тривалість навчального курсу, система викладання та екзаменів визначалися навчальними планами, що формувалися радою курсів у відповідності до програм та планів відповідних факультетів Харківського університету. Слід відзначити, що адміністрація курсів активно використовувала напрацьований на столичних ВЖК досвід їх

організації та функціонування. Так, 25 березня 1909 р. з ініціативи Правління курсів відбулися збори для організації діяльності Опікунського комітету при ВЖК, метою якого визначалося посилення засобів для утримання курсів та допомоги малозабезпеченим слухачкам [22, 1]. Слід відзначити і далекоглядність організаторів ВЖК, які не тільки переймалися поточними проблемами, для чого скеровували 10% від загальної суми щорічних надходжень до каси комітету на сплату за слухання лекцій та видачі позик незаможним дівчатам, а й як обов'язкові визначили аналогічні відрахування до будівельного фонду для зведення власного приміщення курсів [22, 3].

Те, що курси Товариства взаємодопомоги працюючих жінок користувалися повагою та авторитетом у Харкові проявилось не тільки у швидкому прийнятті рішення міською владою про безкоштовне відведення ділянки землі на прохання Опікунського комітету для спорудження приміщення ВЖК, але й у відсутності зволікання з виділенням за рекомендацією архітектора Ю.С. Цауне нової прекрасної ділянки в 1200 кв. сажнів для дотримання всіх гігієнічних та педагогічних вимог проекту [23, 3].

Якнайкраще діяльність небайдужої частини харківської громади продемонструвала реалізація омріяного проекту - спорудження власного приміщення курсів, освячення якого перед початком занять відбулося 1 жовтня 1914 р. [23, 19]. Результатом стає поступове зростання числа слухачок на ВЖК (таблиця №1) [24], серйозна та ґрунтовна постановка навчальної справи на них, а як підсумок - зрівняння останніх у правах з університетом.

Таблиця №1
Чисельність слухачок на Харківських ВЖК

Роки	Історико-філологічне відділення	Фізико-математичне відділення	Всього на ВЖК
1912	365	245	610
1913	455	296	751
1914	785	497	1282
1915	606	393	1710

Поважна навчально-наукова робота на ВЖК Товариства взаємодопомоги працюючих жінок сполучалася з широкомасштабними заходами щодо соціального захисту слухачок. Окрім допомоги незаможним дівчатам у сплаті за слухання лекцій, педагогічна рада курсів поставила перед Департаментом залізничних справ Міністерства фінансів питання про надання пільгового проїзду слухачкам [25, 13]. Опікунський комітет пішов на зустріч проханням дівчат і обладнав на кошти одного зі своїх членів (Ю.А.Харіної) в приміщенні курсів студентську їдальню, що почала діяти з січня 1915 р на кооперативних засадах [26, 8]. Протягом перших чотирьох

місяців роботи до неї записалося 312 осіб і видавалося в середньому 80 обідів у день. Наступним етапом роботи правління комітету стало обговорення питання будівництва гуртожитку для слухачок, для чого в листопаді 1915 р. провели анкетування щодо їх квартирних потреб.

Отже, нові відчуття свободи висловлення власних думок та свободи зібрань підштовхували жіноче населення у другій половині XIX - початку XX ст. до реальних дій та чіткого усвідомлення своїх інтересів. Дівоча юнь Слобожанщини активно заявляла про бажання розширення власних знань, яку підтримували небайдужа частина громадськості міста та професори місцевого університету. Позиція центральної влади унеможливила спільне навчання осіб обох статей у російських університетах, тому професорська корпорація Харкова долучається до загальноросійського руху сприяння організації ВЖК за прикладом Києва та Петербургу. Проте, бажання не обтяжуватися фінансовими питаннями майбутнього навчального закладу за умови відсутності меценату для справи на фоні зміни загальної політичної атмосфери в державі не дозволили реалізувати харківський проект жіночих наукових курсів у життя.

Тільки революційні події 1905-1906 рр. стали дієвим каталізатором до вияву зростання громадських запитів у сфері вищої жіночої освіти в місті та відкриття курсів пані Невіанд та Товариства взаємодопомоги працюючих жінок. Зростаюча чисельність бажаючих навчатися дівчат, активне сприяння міста зростанню освітнього закладу, який набуває характеру регіонального, зведення власного зручного приміщення курсів, зрівняння ВЖК у правах з університетом та широкий комплекс соціальних заходів для курсисток з неможливих родин - все це стає виявом повсякденного життя на курсах Товариства взаємодопомоги працюючих жінок.

1. *Стайс Р.* Женское освободительное движение в России: Феминизм, нигилизм и большевизм, 1860-1930. - М.: РОССПЭН, 2004. - 616 с.; *Петров-Эннкер Б.* "Новые люди" России: Развитие женского движения от истоков до Октябрьской революции. - М.: РГГУ, 2005. - 444 с.

2. *Пономарева В.В., Хорошилова Л.Б.* Мир русской женщины: воспитание, образование, судьба. XVIII - начало XX века. 2-е изд. - М.: ООО "ТИД - Русское слово - РС", 2008. - 320 с.

3. *Чуткий А.* Професура Університету Св. Володимира і вища жіноча освіта у Києві (друга половина XIX - початок XX ст.) // Історичний журнал. - 2005. - №5; *Нижник В.В.* Жіноче питання на прикладі вищої освіти у громадсько-політичному житті Російської імперії у другій половині XIX ст. // Вісник Академії праці і соціальних відносин Федерації профспілок України. - 2005. - №5; *Петрова З.П.* Создание Харьковским медицинским обществом женского медицинского института // Международный медицинский журнал. - 2006. - №2.

4. Українки в історії / За заг. ред. *В.Борисенка*. - К.: Либідь, 2004. - 328 с.

5. *Кобченко К.А.* "Жіночий університет Святої Ольги": історія Київських вищих жіночих курсів. - К.: "МП Леся", 2007. - 271 с.

6. Замечания на проект общего Устава императорских российских университетов. - СПб.: Тип. Императорской Академии Наук, 1862. - Ч.2. - 533 с.

7. Центральний державний історичний архів України, м.Київ (далі - ЦДІАУК). - Ф.2066. - Оп.1. - Спр.3.

8. По поводу женского адреса, поданного г. Министру народного просвещения в г.Харькове // Журнал Министерства народного просвещения. - 1870. - №10. - С.269-274.

9. Из жизни и литературы: К вопросу о высшем женском образовании // Женское образование. - 1879. - №1. - С.61-80.

10. Державний архів Києва. - Ф.244. - Оп.1 ч.1. - Спр.20. - Арк.168-177.

11. Російський державний історичний архів (далі - РДІА). - Ф.733. - Оп.191. - Спр.369.
12. *Деревицкий А.* Женское образование в России и Заграницей. Исторические справки и практические указания. - Одесса: Тип. Исаакович и Бейлейсон, 1902. - 45 с.
13. *Вишневецкая М.* Дневник Харьковской гимназистки. - Харьков: Харьковский частный музей городской усадьбы, 2007. - 158 с.
14. *Антонович К.* З моїх споминів. - Канада, Вінніпег: накладом Української академії наук. - 1967. - Ч.3. - УВАНук. Серія : Літопис УВАН. Ч.25. - С.85-127.)
15. *Шохоль К.Р.* Высшее женское образование в России (Историко-юридический очерк). - СПб.: Тип. Артели печатного производства, 1910. - 150 с.
16. ЦДАУК. - Ф.707. - Оп.151. - Спр.30.
17. Известия и факты, касающиеся женщин // Женский вестник (далі - ЖВ). - 1905. - №5. - С.154-160.
18. Известия и факты, касающиеся женщин // Там же. - 1905. - №8. - С.254-256.
19. РДІА. - Ф.565. - Оп.8. - Спр.30432.
20. Там само. - Ф.733. - Оп.153. - Спр.340.
21. *Петрова З.П.* Создание Харьковским медицинским обществом женского медицинского института // Международный медицинский журнал. - 2006. - №2.
22. Отчет о деятельности попечительного комитета о нуждах Харьковских высших женских курсов за 1910 г. - Х.: Тип. "Печатник", 1911. - 20 с.
23. Отчет о деятельности Харьковских высших женских курсов, учрежденных обществом взаимопомощи трудящихся женщин за 1914 год. - Х.: Тип. С.Иванченко, 1914. - 55 с.; Высшие женские курсы: Отчет за 1915 год. - Харьков: Тип. М.Зильберберг и С-вья, 1916. - 58 с.
24. Таблиці підраховано за: Отчет о деятельности Харьковских ВЖК, учрежденных Обществом взаимопомощи трудящихся женщин за 1912 год. - Х.: Тип. С.Иванченко, 1914. - С.7-8; Отчет о деятельности Харьковских высших женских курсов, учрежденных обществом взаимопомощи трудящихся женщин за 1914 год. - Х.: Тип. С.Иванченко, 1914. - С.12-17; Отчет о деятельности Харьковских ВЖК, учрежденных Обществом взаимопомощи трудящихся женщин за 1915 год. - Х.: Тип. М.Зильберберг и С-вья, 1916. - С.14-17.
25. Отчет о деятельности Харьковских ВЖК, учрежденных Обществом взаимопомощи трудящихся женщин за 1912 год. - Х.: Тип. С.Иванченко, 1914. - 52 с.
26. Отчет о деятельности попечительного комитета о нуждах Харьковских высших женских курсов за 1915 год. - Х.: Тип. В.Д.Цукермана, 1916. - 30 с.

Драч О.А.

Высшее женское образование в Харькове (вторая половина XIX - начало XX ст.): макро- и микроанализ проблемы

В статье анализируются действия общественности Харькова для реализации высшего женского образования в городе. Уделено внимание реакции центральной власти на научные запросы женщин Слобожанщины и эволюции ценностных девичьих ориентиров в условиях эмансипации.

Drach O.O.

Higher female education in Kharkov (The second part of XIX - beginning of XX century): macro and microanalysis of the problem

The article analyzes the actions of Kharkov community for realization of higher female education in the city. Special attention is devoted to the reaction of central authorities to scientific requests of woman of Sumy region and evolution of value female guidelines in the conditions of emancipation.

Отримано 12.09.2009